

Czesław Banach

Strategia i prognoza rozwoju edukacji w Polsce do roku 2020 - zadania nauk pedagogicznych

Edukacja jest podstawowym prawem człowieka
oraz uniwersalną wartością. [...]
Za edukację jest odpowiedzialne całe społeczeństwo.

Raport UNESCO pt. *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*

Inwestowanie w edukację jest staraniem się o rozwój i przyszłość oraz kreowaniem kapitału ludzkiego. Edukacja wiąże się ściśle z jakością człowieka oraz wyzwaniami globalizacji i integracji europejskiej, a przede wszystkim transformacji ustrojowej.

Europa i Polska przeżywają obecnie wielkie procesy transformacji integracji europejskiej i globalizacji współczesnego świata.

Żyjemy w okresie potężnych wyzwań i problemów narodowych, regionalnych i globalnych. Te wyzwania i zadania oraz ogrom informacji prowadzą do „zmęczenia” ludzi i powstania poczucia niepewności i zagrożenia. Dotyczy to również edukacji.

Edukacja w Europie i Polsce wobec wyzwań i zadań

Raport UNESCO pt. *Edukacja: jest w niej ukryty skarb* wymienia cztery filary edukacji: „Uczyć się, aby wiedzieć, tzn. aby zdobywać narzędzia rozumienia; uczyć się, aby działać; uczyć się, aby żyć wspólnie, [...]; uczyć się, aby być”¹.

Edukacja jest budowaniem świata rzeczywistości duchowej i materialnej, dlatego powinna być mądrym i zbiorowym obowiązkiem oraz poważnym sprzeciwem wobec wielu antywartości, a także negatywnych zjawisk i zagrożeń ludzkiego bytu.

Rada Europejska przyjęła w 2002 roku program prac dotyczący realizacji przyszłych celów systemów edukacji w takich dziedzinach, jak: wzrost gospodarczy, konkurencyjność i dynamizm, społeczeństwo wiedzy, zwiększenie możliwości za-

¹ *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, Raport dla UNESCO, pod przew. J. Delorsa, tłum. W. Rabczuk, SOP, Warszawa 1998, s. 85.

trudnienia, zapobieganie marginalizacji społecznej i aktywne postawy obywatelskie, polityka regionalna, globalizacja i światowa konkurencja, rozszerzenie Unii Europejskiej, demografia².

W Europie dąży się do uelastyczenia i modernizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego, zdobywania umiejętności, wiedzy i kształtowania postaw kreatywnych i aktywnych oraz posługiwania się nowoczesnymi technikami informatycznymi. Umacnia się związki szkoły i systemu edukacji ze zmieniającym się rynkiem pracy oraz przedsiębiorstwami i instytucjami poradnictwa zawodowego. Rozwija się powszechną opiekę przedszkolną. Priorytetowym zadaniem jest wyrównywanie szans edukacyjnych młodzieży i dorosłych oraz łączenie teorii z kształtowaniem umiejętności i kompetencji. Strategicznym celem jest modernizacja edukacji nauczycielskiej i wspieranie rozwoju zawodowego nauczycieli. Zbliżenie systemów edukacji następuje w Europie przez przyjmowanie priorytetów w dziedzinie edukacji: równości szans edukacyjnych, poprawy jakości kształcenia, europejskiego ideału wychowania i wspólnych wartości cywilizacji europejskiej.

Strategia rozwoju systemu edukacji w Polsce do roku 2020 i kierunki działań

Reforma systemu edukacji z 1998 r. ma być drogą do osiągnięcia trzech głównych celów:

- podniesienia poziomu edukacji społeczeństwa przez upowszechnienie wykształcenia średniego i wyższego,
- wyrównania szans edukacyjnych,
- sprzyjania poprawie jakości edukacji, rozumianej jako integralny proces wychowania i kształcenia³.

W realizacji reformy edukacji występuje wiele zagrożeń. Brakuje kompleksowego i długofalowego programu rozwoju całego systemu edukacji, który powinien wykorzystać prace Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN i Rządowego Centrum Studiów Strategicznych oraz dokumenty Komisji Europejskiej z 2003 roku pt. *Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010*⁴ oraz *Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*.

Dekada lat 90., mimo wielu pozytywnych dokonań w systemie edukacji przyniosła również wiele zagrożeń i oznak regresu. Dynamiczny ilościowy rozwój kształcenia na szczeblu średnim i wyższym nie może przesłaniać nam niezadowalającego stanu jego jakości.

² *Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*, Komisja Wspólnot Europejskich, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Bruksela–Warszawa 2003, s. 5–10.

³ MEN, *Reforma systemu edukacji. Projekt*, WSiP, Warszawa 1998, s. 10.

⁴ *Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010*, Komisja Europejska, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Luksemburg 2002, Warszawa 2003.

W opracowanej przez MENiS w 2003 r. *Strategii Państwa dla Młodzieży na lata 2003–2012*⁵ wyróżniono kluczowe zagadnienia i cele strategiczne:

– kluczowe zagadnienia są: edukacja młodzieży; zatrudnienie; uczestnictwo młodzieży w życiu publicznym; czas wolny; kultura, sport i turystyka oraz zdrowie i profilaktyka,

– cele strategiczne: tworzenie i wyrównywanie szans dla rozwoju własnej aktywności młodego pokolenia; przeciwdziałanie marginalizacji młodego pokolenia; rozwijanie międzynarodowej współpracy młodzieży; zbudowanie systemu informacji młodzieżowej oraz kształcenie i doskonalenie zawodowe dorosłych.

Podstawowym celem strategicznym państwa jest dążenie do coraz wyższej jakości i powszechności kształcenia. Współczynnik skolaryzacji w szkołach średnich kształcących młodzież w wieku 15–18 lat, w roku szkolnym 2000/2001 wynosił 90,1%. [...] Największy wzrost współczynników skolaryzacji ma miejsce w przypadku szkół wyższych⁶.

Inne cele edukacji młodzieży to: poprawa jakości kształcenia w szkołach wiejskich i szkołach zawodowych; upowszechnienie nauczania języków obcych; przygotowanie młodzieży do dorosłego życia, a szczególnie do życia zawodowego; zwiększenie możliwości dostępu do wyższych szczebli kształcenia dla młodzieży wiejskiej; tworzenie warunków do kształcenia ustawicznego; zwiększenie możliwości uprawiania sportu w szkołach i dbałość o rozwój fizyczny młodzieży.

Strategia rozwoju kształcenia ustawicznego do roku 2010, przyjęta przez Radę Ministrów w 2003 r., wyznacza kierunki rozwoju kształcenia ustawicznego. Stwierdza się w niej: „Liczba osób doksztalających się średniorocznie w Polsce [...] wynosi 1,2–1,5 mln osób, czyli od 8% do 10% pracujących w gospodarce. [...] w krajach UE [...] korzysta ok. 20% pracujących”⁷.

Realizacja trzech głównych celów reformy edukacji jest procesem i działaniem wielowarstwowym, wymagającym odpowiednich nakładów finansowych, a także zintegrowanych działań wszystkich podmiotów edukacji.

W realizacji pierwszego celu reformy edukacji – podnoszeniu poziomu edukacji społeczeństwa – osiągnięto już w latach 90. wskaźniki ilościowe bliskie krajom UE. Stało się możliwe już obecnie objęcie ok. 75–80% młodzieży w wieku szkoły średniej kształceniem kończonym maturą oraz osiągnięcie wskaźnika skolaryzacji na poziomie szkoły wyższej w granicach 45–50%. Czterokrotny wzrost wskaźnika skolaryzacji 19-latków objętych kształceniem w wyższych uczelniach w latach 1990–2003 spowodował jednak znaczne obniżenie wymagań i poziomu absolwentów.

W realizacji drugiego celu reformy – wyrównywania startu i szans edukacyjnych dzieci, młodzieży i dorosłych – należy zwiększać procentowy udział dzieci w wychowaniu przedszkolnym, obniżyć wiek obowiązku szkolnego do 6 lat oraz wyrównywać szanse edukacyjne już w przedszkolu i szkole podstawowej. W latach

⁵ *Strategia Państwa dla Młodzieży na lata 2003–2012*, MENiS, Warszawa 2003.

⁶ Tamże, s. 5.

⁷ *Strategia rozwoju kształcenia ustawicznego do roku 2010*, MENiS, Warszawa 2003.

1999–2005 zmniejszy się o 1150 tys. liczba dzieci i młodzieży w wieku przedszkolnym i szkolnym, a po wzroście do 2004 r. liczby młodzieży kandydującej do szkół wyższych zacznie ona od 2005 r. znacznie maleć.

W realizacji trzeciego celu reformy – sprzyjaniu poprawie jakości edukacji – należy ustabilizować prace nad programami i planami nauczania oraz rynkiem podręczników szkolnych, a także nad zbudowaniem komplementarnego systemu i formowaniem systemu edukacji nauczycieli.

Konferencja Komitetu Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN i IBE MEN na temat „Strategie reform oświatowych w Polsce na tle porównawczym” (1998)⁸ wskazała na to, że reforma systemu edukacji powinna skupiać się: na aksjologicznych aspektach edukacji; przeciwdziałaniu nieefektywnym i konserwatywnym praktykom pedagogicznym, społecznym i ekonomicznym; zapewnieniu odpowiednich sił, środków oraz monitorowaniu jej przebiegu i ocenianiu efektów.

Przy opracowywaniu strategii i programu reformowania edukacji należy uwzględnić wielorakie uwarunkowania, a wśród nich:

- ustrojowo-polityczne, z których wynikają ideały, wartości i wzory wychowawcze;
- naukowe – jako wyznaczające wartości, postawy i umiejętności oraz kanony i treści programowe, a także standardy osiągnięć egzaminacyjnych,
- demograficzne, które wskazują na to, że w latach 1999–2015 liczba dzieci w wieku 7–18 lat zmniejszy się z 7274 tys. w roku 1999 do 4734 tys. w 2015 roku.

W latach 1999–2005 liczba uczniów w szkołach podstawowych zmniejszy się z 3,9 mln do 2,7 mln, a do roku 2015 wzrośnie do 3,4 mln, zaś gimnazja powinny przyjąć w roku 2015 ok. 1,5 mln. W grupie wiekowej 16–18 lat w latach 2000–2020 liczba młodzieży zmniejszy się z 2054 tys. do 1155 tys., zaś w grupie 19–24 lat z 3857 tys. do 2325 tys. (tabela 1, 2),

- materialno-ekonomiczne;
- historyczno-narodowe oraz stan świadomości społecznej i edukacyjnej;
- organizację badań edukacyjnych;
- kadrowe.

Integralną częścią *Strategii rozwoju Polski do roku 2020*⁹ Komitetu Prognoz PAN jest *Strategia rozwoju edukacji do roku 2020* autorstwa C. Kupisiewicza i C. Banacha¹⁰. Składa się ona z następujących części:

1. Główne rodzaje i kierunki zmian gospodarczych, społecznych i kulturalnych w krajach rozwiniętych.

2. Zadania dla edukacji wynikające z zachodzących obecnie zmian w świecie.

⁸ *Strategie reform oświatowych w Polsce na tle porównawczym*, red. I. Wojnar, A. Bogaj, J. Kubin, Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 1999.

⁹ *Strategia rozwoju Polski do roku 2020. Synteza*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 2001, .

¹⁰ C. Kupisiewicz, C. Banach, *Strategia rozwoju edukacji do roku 2020*, [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2020*, t. II, *Studia eksperckie na temat 20-lecia 2001–2020*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 2000 (Skrót *Strategii* został opublikowany w „Nowe w Szkole” 2000/2001, nr 2, w „Nowej Szkole” 2000, nr 2, w „Roczniku Pedagogicznym” 2000, t. 23).

Wiek	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
7-9	1577	1527	1463	1385	1322	1257	1221	1177	1144	1135	1141	1152	1161	1169	1187	1217	1257
10-12	1717	1661	1622	1575	1525	1461	1383	1321	1256	1220	1176	1144	1134	1140	1151	1161	1168
7-12	3294	3187	3085	2960	2960	2719	2604	2498	2401	2355	2316	2296	2295	2308	2338	2377	2425
13-15	1955	1865	1781	1714	1714	1619	1572	1522	1459	1381	1319	1254	1218	1174	1142	1132	1138
16-18	2025	2054	2030	1950	1960	1775	1708	1653	1614	1567	1518	1455	1377	1315	1250	1214	1170
7-18	7274	7106	6896	6623	6623	6113	5884	5672	5474	5304	5153	5005	4890	4797	4731	4724	4734

Tabela 1. Przewidywana liczba dzieci i młodzieży w wieku 7–18 lat do roku 2015 – kraj

Źródło: *Zmiany demograficzne w populacji szkolnej oraz przewidywane liczby uczniów*, oprac. I. Stępniewski, CODN, Warszawa 2000.

Grupy wieku	2020	
	2000	2010
3-6 (przedszkolna)	1 731	1 606
7-12 (szkoła podstawowa)	3 187	2 296
13-15 (gimnazjum)	1 865	1 254
16-18 (szkolnictwo ponadgimnazjalne)	2 054	1 455
19-24 (szkoły wyższe i pomatualne)	3 857	3 367

Tabela 2. Przewidywana liczba dzieci i młodzieży do roku 2020 – kraj

Źródło: J.Z. Holzer, R. Serek, *Sytuacja demograficzna świata i Polski w okresie do roku 2020*, [w:] *Strategia rozwoju Polski do roku 2020*, t. 1. *Diagnoza ogólnych warunkowań rozwojowych*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 2000, s. 20.

3. Obecne systemy edukacji a edukacyjne wyzwania współczesności.
4. Kierunki przebudowy systemu edukacji w Polsce.
5. Założenia rozwoju edukacji do roku 2020.
6. Wnioski co do kierunków działań w pięciu obszarach zadań.

Oto najważniejsze fragmenty „Wniosków co do kierunków działań” (nie publikowane w czasopismach edukacyjnych w 2000 roku):

Zakładając, że Polska powinna możliwie szybko osiągnąć edukacyjne standardy europejskie z przełomu XX i XXI wieku, trzeba aby:

1. wyrównać start szkolny oraz szanse edukacyjne dzieci i młodzieży, poczynając od wychowania przedszkolnego, poprzez kształcenie na poziomie maturalnym, a kończąc na studiach wyższych;
2. znacznie powiększyć liczbę osób dysponujących wykształceniem średnim i wyższym [...];
3. podnieść poziom kompetencji zawodowych sporej grupy nauczycieli niedostatecznie przygotowanych [...];
4. rozbudować szkolną infrastrukturę, przede wszystkim na wsi, a także przywrócić do życia wiele spośród zlikwidowanych po roku 1989 przed- i pozaszkolnych placówek oświatowo-wychowawczych oraz zajęć pozalekcyjnych;
5. przeprowadzić korektę reformy szkolnej z 1998 roku, kładąc [...] nacisk na restytucję socjalnych funkcji szkoły.

W dążeniu do wyrównywania startu szkolnego oraz szans edukacyjnych dzieci i młodzieży:

1. obniżenie wieku inicjacji szkolnej z siedmiu do sześciu lat przy równoczesnym skierowaniu do przedszkolnej klasy zerowej dzieci pięcioletnich [...];
2. tworzenie w zasięgu pieszego dostępu klas nauczania początkowego, łączonych ewentualnie ze względów demograficznych z placówkami wychowania przedszkolnego [...];
3. restytucja zajęć pozalekcyjnych oraz funkcji opiekuńczo-wychowawczych, zdrowotnych i kulturalnych szkoły, a także pozaszkolnych placówek oświatowych [...].

W upowszechnianiu kształcenia na poziomie średnim i wyższym, łącznie z kształceniem ustawicznym i zdalnym, należałoby:

1. eksponować w kształceniu gimnazjalnym funkcję orientującą, dzięki czemu można by rozpoznawać i rozwijać uzdolnienia i zainteresowania uczniów, co z kolei pozwalałoby racjonalnie kierować ich drogami szkolnymi;
2. w kształceniu licealnym przywiązywać istotne znaczenie do funkcji specjalizacyjnej, przyjmując za kryterium podziału składających się na to kształcenie profili czy specjalizacji kierunkowych głównie rodzaje ludzkiej pracy, [...];
3. powiększyć rekrutację na studia stacjonarne w publicznych szkołach wyższych, zapewniając im środki na rozbudowę infrastruktury, badania naukowe i kształcenie kadr, [...];
4. uruchomić publiczne studia wyższe o charakterze zdalnym, szeroko dostępne dla osób pragnących podnosić swoje kwalifikacje w czasie pracy zawodowej, a także dla pozostałych osób zainteresowanych tzw. kształceniem bezinteresownym [...];

5. wspomagać rozwój wyższego szkolnictwa niepublicznego, dbając zarazem o to, aby reprezentowało ono możliwie wysoki poziom.

W podnoszeniu jakości zinstytucjonalizowanego kształcenia i wychowania trzeba by:

1. zreformować obecny system kształcenia, doksztalcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli [...];

a) ulepszyć pod względem programowym i metodycznym tzw. kształcenie wstępne nauczycieli [...];

b) poprawić warunki pracy i płacy nauczycieli i innych pracowników oświatowych;

2. zakończyć [...] reformę planów i programów nauczania oraz uporządkować rynek podreżników szkolnych [...];

3. kontynuować prace nad zbudowaniem systemu zobiektywizowanej oceny wyników nauczania i wychowania w skali zarówno poszczególnych szkół, jak i szerszej, łącznie z ogólnokrajową;

4. zapewnić lokalnym władzom szkolnym środki niezbędne dla racjonalnego funkcjonowania podległych im szkół oraz innych placówek oświatowo-wychowawczych i kulturalnych [...].

W działaniach na rzecz korekty reformy szkolnej MEN z 1989 roku należałoby rozstrzygnąć sprawę wieku rozpoczynania nauki szkolnej przez dzieci, uznać okres edukacji przed- i wczesnoszkolnej za główny teren egalitaryzacji startu szkolnego i szans edukacyjnych dzieci, nakierować działalność gimnazjum na zabiegi orientujące, [...].

Gdy chodzi o sprawy kadrowe, infrastrukturalne, organizacyjne i finansowe, to wymagają one:

– pozyskania dla reformy większości nauczycieli, m.in. poprzez lepsze ich przygotowanie do realizacji wynikających z niej zadań;

– przygotowanie infrastruktury odpowiadającej poszczególnym szczeblom reformowanego systemu szkolnictwa;

– przystosowanie sieci szkół podstawowych do faktycznych potrzeb społeczności lokalnych, z uwzględnieniem celowości utrzymania wielu szkół wiejskich, a sieci średnich szkół zawodowych do wymogów lokalnych rynków pracy;

– zorganizowanie sprawnego systemu dowożenia do szkół, przy równoczesnej rozbudowie placówek znajdujących się w zasięgu pieszego dostępu dla dzieci najmłodszych;

– przeznaczenie na oświatę, szkolnictwo wyższe i naukę z budżetu państwa [...] kwot niezbędnych dla ich prawidłowego funkcjonowania¹¹.

Celem strategicznym reformy systemu edukacji w Polsce jest osiągnięcie standardów edukacyjnych Unii Europejskiej, co nie będzie możliwe, jeśli na oświatę i szkolnictwo wyższe przeznaczac się będzie mniej aniżeli około 6% PKB w najbliższych latach i ok. 7–8% w perspektywie lat 2015–2020 (łącznie ze środków budżetowych i pozabudżetowych), a także jeśli nie usunie się różnych obszarów zagrożeń edukacyjnych.

¹¹ Tamże, s. 238–241.

Priorytetowe problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004–2015

Na konferencji naukowej u Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2002 r. poświęconej „Strategii dla Polski po wejściu do Unii Europejskiej na lata 2004–2015” przedstawiłem wspólnie z Prof. Antonim Rajkiewiczem referat pt. „Najpilniejsze potrzeby do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004–2015”¹².

Koncentrują się one w następujących dziedzinach:

1. Zadania edukacji w społeczeństwie informacyjnym

Strategicznym celem edukacji jest przygotowanie uczących się do życia i zawodowego funkcjonowania w tworzącym się społeczeństwie informacyjnym. Jedną z cech społeczeństwa informacyjnego jest powstawanie „technologii intelektualnych” jako podstawy podejmowania decyzji politycznych i społecznych.

Spółeczeństwo informacyjne i wychowujące powinno być zorientowane na wartości i człowieka z uwzględnieniem prymatu kategorii „być”. Dlatego tak istotny staje się problem informatycznego przygotowania nauczycieli, uczniów i studentów do samokształcenia i uczestniczenia w procesie edukacji obejmującej całe życie. Zagadnienie kształcenia informatycznego powinno być postrzegane w kontekście wchodzącej obecnie do programów szkolnych edukacji medialnej. Kształcenie od informacji do wiedzy i ku mądrości – staje się obecnie zadaniem kluczowym. Zapewnić należy wielostronny rozwój ludzi oraz umożliwić racjonalne uporządkowanie relacji między kulturą obrazu a kulturą słowa drukowanego. Polska ma wiele do zrobienia w zakresie podłączenia wszystkich szkół do Internetu, wyposażenia w multimedia oraz wyszkolenia kadr nauczycielskich w tej dziedzinie. Należy w najbliższych latach przygotować wszystkich nauczycieli do nauczania z wykorzystaniem nowoczesnych technik informacyjnych.

2. Rola i zadania edukacji w okresie integracji Polski z Unią Europejską

Otwieranie się na Europę i świat jest możliwe przez poszerzenie nauki języków obcych, pogłębianie wiedzy o historii, geografii, gospodarce oraz kulturze i życiu narodów i państw. Obowiązkowe nauczanie dwóch języków obcych na różnych szczeblach edukacji wymaga już dziś przygotowania odpowiedniej liczby nauczycieli oraz podnoszenia jakości tego kształcenia.

W prowadzonej edukacji europejskiej powinniśmy ukazywać szanse wynikające z integracji, ale także potrzebę walki ze zjawiskami separatyzmu, nacjonalizmu, fundamentalizmu religijnego i politycznego, ksenofobii i rasizmu. Edukacja europejska powinna obejmować nie tylko informowanie i nauczanie o Unii Europejskiej, ale przede wszystkim poznawanie zagadnień związanych z życiem społecznym, ochroną praw człowieka, praktyką demokracji, sprawami cywilizacji europejskiej, a także problemami mobilności zawodowej i przestrzennej ludzi.

¹² C. Banach, A. Rajkiewicz, *Najpilniejsze problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004–2015*, [w:] *Strategia dla Polski po wejściu do Unii Europejskiej na lata 2004–2015*, Kancelaria Prezydenta, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 2002.

3. Edukacja a gospodarka i rynek pracy

Transformacja gospodarcza w Polsce, restrukturyzacja wielu gałęzi produkcji i usług oraz zanikanie tradycyjnych i pojawianie się nowych zawodów, a także przemieszczanie się ludności czynnej zawodowo, przede wszystkim do sfery usług, wymaga mobilności zawodowej i zmiany kwalifikacji. Uzasadnione jest więc wydłużanie kształcenia ogólnokształcącego i zbliżanie kształcenia ogólnego i zawodowego oraz różnorodność dróg kształcenia absolwentów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych. Kształcenie zawodowe przesuwa się na coraz wyższe szczeble edukacji. W latach 2001–2005 nastąpi w Polsce szczytowy 3,3-milionowy przyrost zasobów pracy, to będzie 1/3 całego przyrostu w Europie.

Planowanie długofalowe w systemie edukacji i polityce zatrudnienia powinno wynikać ze strategii rozwoju Polski, z prognoz demograficznych oraz rozwoju, gospodarki, a planowanie sieci szkolnictwa, kierunków i wielkości kształcenia powinno być związane ze zmieniającym się rynkiem pracy. Także czas wolny staje się rosnącym wyzwaniem i zadaniem edukacyjnym i społecznym.

4. System edukacji nauczycielskiej i status zawodowy nauczyciela

Jest to kluczowy problem polityki edukacyjnej, warunkujący efektywną realizację poprzednich trzech dziedzin. Już 87% nauczycieli legitymuje się wykształceniem wyższym. Dziesiątki tysięcy zdobywa nowe kwalifikacje i specjalności oraz stopnie awansu zawodowego. Edukacja nauczycieli powinna być strategicznym kierunkiem działań w polityce edukacyjnej.

Szacuje się, że w latach 2000–2006 liczba pełnozatrudnionych nauczycieli zmniejszy się z o 90 tys. osób¹³.

W roku akademickim 1999/2000 na kierunkach pedagogicznych i kształcenia nauczycieli studiowało we wszystkich szkołach wyższych 157 tys. studentów. Do tej pory zatrudniano rocznie 5–7 tys. nowych nauczycieli. Prognozuje się, że dopiero po roku 2006 będziemy potrzebować rocznie ok. 10 tys. nauczycieli dwuprzedmiotowców, władających językiem obcym i posługujących się nowymi technikami informatycznymi.

5. Wyrównywanie szans edukacyjnych młodzieży i dorosłych w systemie edukacji i w polityce społecznej poprzez usuwanie hamulców w zwiększaniu szans oraz poprawę jakości pracy szkół, uczelni i edukacji ustawicznej, a także systemu poradnictwa wychowawczego i zawodowego. Piszą na ten temat: M.J. Szymański¹⁴, Z. Kwieciński¹⁵, R. Borowicz i inni.

6. Zapewnienie odpowiednich funduszy i nakładów państwa i społeczeństwa na edukację i wzrost jej udziału w PKB.

¹³ *Nauczyciele w roku szkolnym 2000/01*, oprac. I. Stępniewski, CODN, Warszawa 2001, s. 236.

¹⁴ M.J. Szymański, *Kryzys i zmiana. Studia nad przemianami edukacyjnymi w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, Wyd. Nauk. AP, Kraków 2001.

¹⁵ Z. Kwieciński, *Tropy – ślady – próby. Studia z pedagogii pogranicza*, Edytor, Toruń–Poznań–Olsztyn 2000.

Zadania nauk pedagogicznych

Wśród wielu funkcji badań pedagogicznych szczególnego znaczenia nabiera funkcja prognostyczna, ponieważ system edukacji powinien być reformowany w wyniku myślenia i planowania kompleksowego, długofalowego, wariantowego, antycypacyjnego oraz przygotowania człowieka do zmian we wszystkich obszarach życia i aktywności.

Jej podstawą powinny być wspólne wartości cywilizacji europejskiej oraz europejski ideał wychowania, a także wyzwania teraźniejszości i przyszłości. Poszerzają się obszary i zadania badań pedagogicznych, ponieważ obejmują edukację szkolną, równoległą (nieszkolną) i ustawiczną.

Nauki pedagogiczne i inne nauki społeczne wyróżniają następujące obszary programów polityki edukacyjnej: ogólna filozofia edukacyjna i priorytety edukacyjne, podstawy programowe, programy nauczania i podręczniki szkolne, kształtowanie ustroju szkolnego i jego sieci, organizacja i zarządzanie szkolnictwem, finansowanie szkolnictwa, polityka kadrowa, kształcenie i doskonalenie nauczycieli, mechanizmy, sposoby analizy i mierzenia osiągniętych efektów kształcenia i wychowania oraz określenie zagrożeń i zaniedbanych obszarów edukacji.

W badaniach pedagogicznych występują dwie płaszczyzny: zewnętrzna i wewnętrzna.

W płaszczyźnie zewnętrznej należy uwzględnić sfery: socjalną, kulturalną, społeczno-polityczną i ekonomiczną. W płaszczyźnie wewnętrznej sfery: organizacji badań, kształcenia, doskonalenia, rozwoju i funkcjonowania nauczycieli, dydaktyczno-wychowawczą, opiekuńczo-wychowawczą oraz edukacji jako systemu organizacyjnego i środowiska społecznego.

Zachodzi więc konieczność opracowania długofalowej koncepcji badań i skoncentrowania ich na zadaniach priorytetowych. Powinno to być rezultatem współpracy MENiS, KNP PAN, PTP, Komitetu Prognoz PAN.

Najtrudniejszymi sprawami w realizacji reform edukacyjnych są:

- zdobywanie odpowiednich funduszy z budżetu centralnego, od władz lokalnych i z innych źródeł pozabudżetowych;
- realizacja modelu systemowej, całościowej reformy;
- kształcenie i doskonalenie nauczycieli, adekwatne do nowych wyzwań, celów i zadań reformy programowo-metodycznej, a także kultury pedagogicznej;
- nadmierne poszerzenie się orientacji komercyjnej i wolnorynkowej w szkole i pozaszkolnej edukacji;
- uzyskanie społecznej aprobaty dla celów, zadań i metod realizacji reformy.

Potrzebna jest wizja edukacji i program długofalowy, który nie może być tylko dziełem administracji, ale wynikiem zespolonych negocjacji i decyzji władz państwowych przy inspirującej roli środowisk naukowych i szerokiej konsultacji ze związkami zawodowymi nauczycieli. Punktem wyjścia takiego programu mogą być opracowania Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN oraz

Rządowego Centrum Studiów Strategicznych, a także dokumenty edukacyjne Unii Europejskiej.

Politykę edukacyjną powinny cechować: otwartość, kompleksowość, perspektywiczność, nowatorstwo i realizm oraz samorządność i współdziałanie różnych podmiotów edukacji.

W Polsce obserwuje się niezadowalający udział i wykorzystanie nauk pedagogicznych w wypracowaniu koncepcji reform szkolnych, czego dowodem jest niedocenywanie raportów edukacyjnych oraz innych ekspertyz, a także wyników badań pedagogicznych.

Ważne jest więc określenie i przestrzeganie relacji badań i eksperymentów pedagogicznych do systemu planowania, kierowania i zarządzania szkolnictwem.

Reforma systemu edukacji nie może być ograniczona tylko do szkoły i uczelni, ale powinna obejmować także edukację równoległą (nieszkolną), całą sieć edukacji dorosłych, a szczególnie media.

Zmiany w systemie edukacji wyznaczone są przez:

– jakość planowanych reform i ich akceptację społeczną przez konsultacje i negocjacje,

– dobrą organizację i funkcjonowanie systemu kierowania i zarządzania oraz finansowania edukacji,

– organizowanie i efektywne upowszechnianie oraz wykorzystanie w szkołach i uczelniach oraz placówkach oświatowo-wychowawczych wyników badań.

Dotychczasowe rozważania prowadzą do odpowiedzi na pytanie – jakie cechy i tendencje powinny stanowić treść docelowego modelu systemu edukacji. Powinien on obejmować:

1. Obowiązkowe kształcenie 12-letnie.

2. Upowszechnione wychowanie przedszkolne i rozpoczynanie nauki w szkole przez dzieci w wieku 6 lat.

3. Integrację procesu dydaktyczno-wychowawczego z procesami współczesnej cywilizacji oraz nowoczesnymi środkami komunikacji.

4. Kształcenie zawodowe i aplikację do zawodu, która będzie się przesuwac wraz z latami nauki, a także poza system szkolnictwa do organizacji i instytucji kształcenia ustawicznego.

5. Wiodącą rolę w programach i planach kształcenia obok języka polskiego i matematyki zajmą informatyka i nauka języków obcych.

6. Szkoły i uczelnie – jako główne ogniwa reformy systemu edukacji oraz systemy organizacyjne i środowiska społeczno-pedagogiczne, które będą kształtować humanistyczny świat wartości i postawy wielostronnej aktywności oraz kompetencje, a zmniejszać zakres wiedzy encyklopedycznej i pamięciowej. Będą także współdziałały z organizacjami oświaty równoległej i ustawicznej.

7. Utrzymanie dwupoziomowego systemu kształcenia na szczeblu wyższym, pierwszym – obliczonym na podjęcie pracy zawodowej, drugim – na przygotowanie do pracy naukowej i kierowniczej.

8. Specjalne mechanizmy oraz środki korygujące i wyrównujące szanse edukacyjne młodzieży i dorosłych.

Wnioski końcowe

1. Kształtowanie strategii rozwoju edukacji i jej reformowanie należy do przedsięwzięć długookresowych i najważniejszych społecznie oraz najtrudniejszych i kosztownych, ale koniecznych i opłacalnych. Edukacja i nauka pozwalają lepiej zrozumieć świat oraz sprzyjają rozwiązywaniu różnych problemów narodowych, europejskich i globalnych, a także przygotowaniu ludzi do racjonalnego korzystania z cywilizacji i świadomego uczestnictwa w jej rozwoju.

2. Za zasadnicze idee edukacyjne należy przyjąć: „rozumieć świat – kierować sobą” i „uczenie się przez całe życie” oraz nieograniczanie reformy systemu edukacji tylko do szkoły i uczelni.

3. Podstawą strategii polityki edukacyjnej powinny być przede wszystkim wspólne wartości cywilizacji europejskiej, którymi są według raportu *Edukacja dla Europy*: „prawa człowieka (godność osoby ludzkiej), podstawowe swobody, demokratyczna prawomocność, pokój i odrzucanie przemocy, poszanowanie innych ludzi, solidarność międzyludzka [...], rozwój zrównoważony, równość szans, zasady myślenia racjonalnego, ochrona ekosystemu, odpowiedzialność jednostkowa”¹⁶.

4. Wraz z całym społeczeństwem europejskim wchodzimy w okres głębokich przemian mających charakter wyzwań globalnych i kształtujących się społeczeństw informacyjnych, zaskakujących wydarzeń naukowych i społecznych, a także niepewności i zagrożeń. Dlatego reformowaniu edukacji powinno towarzyszyć jasne określenie i realizowanie zadań trzech kompleksów edukacyjnych: badań i eksperymentów pedagogicznych, praktycznej działalności nauczycielskiej oraz systemu kierowania i zarządzania szkolnictwem.

5. Obecny okres w rozwoju Polski wymaga opracowania strategii i programu edukacji do roku 2020.

6. Należy opracować wieloletni program wzrostu nakładów i racjonalności organizacji systemu edukacji oraz zdobywania środków, w tym także pozabudżetowych. Nie można godzić się na udział oświaty w PKB ok. 3,2%, a na szkolnictwo wyższe ok. 0,84%, podczas gdy Raport Komisji Europejskiej pt. *Edukacja dla Europy* postuluje: „Europa powinna popierać ideę, iż wydatki na edukację – które dziś stanowią 6% PKB – powinny osiągnąć w ciągu następnych 10 lat przeciętnie 8%”¹⁷.

7. Szczególną rolę w reformie systemu edukacji odgrywają szkoła i uczelnia jako podstawowe ogniwa i systemy organizacyjne oraz środowiska społeczno-pe-

¹⁶ *Edukacja dla Europy. Raport Komisji Europejskiej*, tłum. I. Wojnar i J. Kubin, ELIPSA, Warszawa 1999, s. 16–17.

¹⁷ Tamże.

dagogiczne. Niestety, mają one, obok cech pozytywnych, także wiele negatywnych. Słabo kształtują świat wartości i postawy uczących.

8. Czynniki przemian edukacyjnych i społecznych w Polsce do roku 2020 powinny być:

- koncentracja na kulturze ogólnej oraz realizacja wartości cywilizacji europejskiej,
- rozwój przydatności do zatrudnienia i zdolności do efektywności ekonomicznej,
- strategia „uczenia się przez całe życie”,
- uznanie edukacji za narodowy priorytet.

9. Projekty reformy systemu edukacji MENiS oraz *Strategia rozwoju Polski do roku 2020* Komitetu Prognoz PAN, a także strategia RCSS *Polska 2025* zakładają zapewnienie skolaryzacji na poziomie maturalnego kształcenia średniego dla ok. 80% populacji z każdego rocznika, a na poziomie studiów wyższych dla ok. 40–50% populacji w wieku 19–24 lat. Takie wskaźniki skolaryzacji zostały już osiągnięte. Dlatego hierarchia celów rozwojowych i wartości humanistycznych powinna być ważnym narzędziem kształtowania aspiracji ludzi – w sensie ilościowym, ale także jakościowym – szans ich realizacji.

* * *

Edukacja w społeczeństwie przechodzącym trudne procesy transformacji ustrojowej i uczestniczącym w integracji europejskiej jest ważną inwestycją społeczną, gospodarczą i polityczną. Skutki reformowania edukacji będą dotyczyć bezpośrednio co czwartej Polaka.

W programowaniu rozwoju edukacji należy odwoływać się do badań nauk o wychowaniu, raportów i dokumentów edukacyjnych UNESCO, Komisji Europejskiej oraz prac prognostycznych prowadzonych w ośrodkach studiów nad przyszłością.

Inwestowanie w edukację jest najlepszym sposobem przygotowania ludzi do spotkania z teraźniejszością i przyszłością, a także rozbudzenia krytyczno-twórczego poszukiwania innowacji i ich realizacji.

Reformie systemu edukacji w Polsce potrzebne są postawy odważne, realistyczne i umiarkowanie optymistyczne oraz świadomość zadań i szans, ale także trudności i barier. Dlatego potrzebna jest współpraca ponad podziałami politycznymi. Z. Kwieciński stwierdza: „Edukacja jest wielką nadzieją współczesności, ale jest ogromnie zagrożona, napełniona wewnętrznymi sprzecznościami i niedoceniona”¹⁸.

Strategiczną rolę polityki edukacyjnej i prognozy rozwoju edukacji w Polsce określają dwa konteksty: wewnętrzny – związany z reformą edukacji rozpoczętą w 1999 r. oraz zewnętrzny – związany z procesami integracji Polski z Unią Europejską i globalizacją świata.

Pamiętajmy o stwierdzeniu Federico Mayora: „Edukacja dla wszystkich w ciągu całego życia stanie się jedną z podstawowych wytycznych umowy kulturalnej. Jest

¹⁸ Z. Kwieciński, *Tropy – ślady – próby...*, s. 84.

to ogromne wyzwanie, które musi się zamienić w wielki program XXI wieku [...] obywatelskiego nauczania i rzeczywistej równości szans dla wszystkich”¹⁹.

Strategy and forecast for Polish education until 2020 - tasks for pedagogical sciences

Abstract

The author of the article presents the strategy of development for Polish education, accepted by the “Poland 2000 Plus” Forecast Committee, affiliated with the Presidium of PAN (the Polish Academy of Sciences), in comparison to international reports. The article makes a reference to the reports and forecasts of the Ministry of National Education. It also presents the main conclusions from the project of a development strategy for Polish education, elaborated by Prof. Czesław Kupisiewicz and the author. The article discusses the priority problems that require immediate solution and the resulting tasks for pedagogical sciences. According to the author, the determinants of educational and social transformation in Poland until 2020 should be: focus on general culture and realization of values of the European civilization, development of abilities of future employees and increase in the economic efficiency of their work, strategy to learn at all ages, and recognizing education as the national priority.

¹⁹ F. Mayor, we współpracy z Z. Bindem, *Przyszłość świata*, Raport UNESCO, FSiBE, IBE, Warszawa 2001.